

DIGLÒSSIA A CATALUNYA NORD¹

Domènec BERNARDÓ i Bernat RIEU

(I. R. S. C. E.² — Universitat de Perpinyà)

1. L'estudi de la diglòssia a Catalunya-Nord (Rosselló) és un marc d'investigació força nou per als sociolingüistes. Era doncs necessari, dins una tal fase preliminar, d'examinar la situació actual d'aquesta recerca i les seves perspectives a curt i mitjà termini, limitant-se a una exposició succinta amb una orientació més programàtica que analítica.³

2. FRANCESITZACIÓ I IDEOLOGIES LINGÜÍSTIQUES

2.1. La situació diglòssica del Rosselló és el resultat d'un llarg procés històric que segueix la conquesta francesa (1659) i es caracteritza per un sistema complex d'ideologies lingüístiques autonomitzades que van aparèixer durant les tres fases principals de la francesització.⁴ Es pot distingir:

¹ Títol original de la comunicació presentada a la Secció de Sociolingüística del VIIIe Congrés Mundial de Sociologia a Toronto (agost del 1974).

² Seminari de Sociolingüística / Grup de Recerques Sociolingüístiques i Psicopedagògiques sobre l'Educació Bilingüe en Situació Diglòssica, I. R. S. C. E. (Institut de Recerca en Ciències de la Comunicació i de l'Educació).

³ La intervenció nord-catalana a Toronto tenia sobretot com a objectiu de fer conèixer una sèrie de problemes i un nou marc d'investigació a una audiència majoritàriament nord-americana. Com que molts elements són ben coneguts del públic català i van ser l'objecte de publicacions bastant llargues dins revistes científiques franceses de gran difusió (Bernardó-Rieu, 1973 - Bernardó, 1975), hem procedit a una contracció important del document inicial insistint sobre les direccions d'investigació més evidents.

⁴ Cal subratllar el fet que la situació té aspectes molt semblants a la de València, la qual cosa ha facilitat l'aplicació d'un conjunt metodològic ja elaborat (Aracil, 1966 - Ninyoles, 1969).

2.1.1. Una francesització horitzontal i selectiva: Aquest procés permet a un cert grup social de mantenir la seua posició hegemònica. Trencades de Barcelona, les capes dominants poden preservar llurs interessos només integrant-se amb l'ocupació de càrrecs públics a l'aparell d'estat francès. La composició d'aquest grup social ultra això ha conegut un canvi profund, puix que els catalans més compromesos per llurs posicions anticastellanes i profranceses havien acompanyat l'exèrcit francès durant la seua retirada del 1652 i reemplaçat ràpidament tota una fracció de l'aristocràcia, de l'alta burgesia i de la clerecia nord-catalanes que, hostils a la monarquia francesa, havien preferit emigrar al Principat al moment del Tractat dels Pirineus. L'educació d'aquestes capes podia només ésser francesa. Les disposicions legals —obligació des del 1.682 de conèixer la llengua francesa per a ocupar funcions oficials o tenir una professió liberal, edicte del 1700 sobre la redacció dels actes oficials en francès— han d'ésser situades dins aquest context; consagren més aviat una situació de fet que no n'instauen cap de nova.

2.1.2. La francesització va esdevenir després descendent i espontània: les capes dominants francesitzades, com que tenien una funció de grup de referència, determinen per llurs actituds l'evolució de les capes mitjanes ascendents que proven, en llur torn, de francesitzar-se, amb certes dificultats —el problema de la llengua reforçant les barreres socials puix que el passatge d'una capa social a l'altra exigia una integració lingüística i cultural anticipada bastant problemàtica—. D'una manera esquemàtica, combinant canvi lingüístic i mobilitat social, es pot fer aparèixer la tipologia següent: 1), ni mobilitat social ni canvi lingüístic: és el cas de les capes populars (al segle XIX, encara s'havia de predicar en català dins les parròquies populars de la vila mateixa de Perpinyà); 2), mobilitat social i canvi lingüístic: una part de les capes mitjanes ascendents adopta el francès; la creació d'escoles religioses franceses destinades a la mainada d'aquestes capes només respon a una demanda social; 3), mobilitat social sense canvi lingüístic: aquests individus, per bé que econòmicament ascendents, es troben dins la impossibilitat de reduir la distància social i pateixen d'un desnivell entre llur situació de classe i llur status;⁵ 4), canvi lingüístic sense mobilitat social: es tracta d'una actitud compensatòria, un esforç per a adquirir un status fictici, que afecta una part de les capes populars (petita burgesia urbana, sobretot).

2.1.3. Com que aquest procés d'imitació a distància era prou llarg, la francesització es va fer més i més coactiva. És l'aparell educatiu modern —particularment a partir de les lleis d'En Jules Ferry— qui va assumir aquesta missió, amb pràctiques que incloïen els càstigs corporals, la institucionalització de la delació amb la «*plaque*» i un sistema de condicionament psicològic del qual queda avui dia un testimoniatge amb la inscripció que es pot encara llegir dins el pati de l'escola pública d'Aiguatèbia: «*Soyez propres, parlez français*».

⁵ Sembla que sigui, en particular, el cas de la petita i mitjana pagesia que va aprofitar el desenvolupament progressiu de la monocultura.

2.2. L'adopció del francès ha provocat dins el medi nord-català tota una sèrie de tensions i de reajustaments psicològics. Una part de la població va desenvolupar reaccions d'«autoodi», acceptant com a real la inferioritat atribuïda als catalans i rebutjant llur llengua i les característiques culturals de llur comunitat, dins un desplaçament de tipus intro-punitiu sobre llur mateix grup de l'agressivitat deguda a aquesta situació frustrant. La repressió del conflicte ha pres també una colla de formes tal com la negació del problema, la seua exclusió parcial, l'evasió dins el confusionisme de la ideologia bilingüista, l'apatia; unes ideologies diglòssiques que tendien a consolidar la superposició lingüística es van desenvolupar, establint generalment una compatibilitat jeràrquica.

2.3. El problema que es posa aleshores a la sociolingüística nord-catalana és d'aprehendre aquests fenòmens dins llur dinàmica tenint en compte l'evolució desfasada en vist el moviment de la història d'aquestes ideologies, llur supervivència menys o més llarga a les condicions que van provocar llur aparició (fenomen d'autonomització) i la manera amb la qual reflecteixen la realitat a través de representacions ja existents i admeses pels grups dominants. Sembla que aquesta direcció d'investigació sigui l'única possibilitat de donar un fonament científic a una pràctica normalitzadora o planificadora tenint en compte totes les contradiccions per tal d'explotar-les.

3. LA LLEIALTAT LINGÜÍSTICA

3.1. El moviment de «lleialtat lingüística» (*language loyalty*), qualificat de «renaixença (catalana) rossellonesa», va desenvoluparse durant el segle XIX i és ara en la seua quarta generació. Sense estudiar aquí la seua història i diversificació, voldríem insistir sobre el fet que no ha produït mai aquest moviment una anàlisi coherent de la diglòssia nord-catalana, trobant-se incapaç, impellit pel seu arrelament social, de vèncer les ideologies dominants.

3.2. Durant anys i anys, l'erudició ha agrupat tota mena de materials, refusant un treball de síntesi. Si el culturalisme contemporani va entrar en conflicte amb aquesta tendència anterior, és sobretot sobre el pla institucional. S'ha passat progressivament de l'era de les «sociétés savantes» consagrant-se a investigacions filològiques o monografies d'història local a un moviment culturalista que acordava una importància més gran a l'actualitat i utilitzava treballs puntuals elaborats dins el seu quadre (enquestes, assaigs, reports) per sostenir la seua acció essencial de grup de pressió —tot això sense canvi fonamental—. Quant al medi universitari, era absent a Rosselló com que els qualques universitaris d'origen local tenien llurs càtedres a Montpeller, Tolosa de Llenguadoc o la Sorbona de París. Quan uns ensenyaments universitaris foren creats a Perpinyà el 1957, després d'un segle i mig de silenci degut a la supressió per l'Estat Francès de l'antiga Universitat, molta gent van veure dins aquesta universitat renaixent una eina de reconstrucció. De fet, la Universitat de Per-

pinjà és al dia d'avui a la imatge del país: subdesenvolupada i alienada. No analitzarem aquí els mecanismes que van presidir aquest fracàs, però les conseqüències són determinants: el medi universitari ha quedat al marge dels problemes catalans; quan hi ha hagut qualque interès, ha estat gairebé sempre dins una òptica acadèmica convencional (subjectes de tesis i tesines, temes de «*travaux pratiques*»), la qual cosa va crear nogensmenys a vegades conflictes amb els medis erudits o el corrent culturalista. Per a acabar, la «contrainstitució» que és la Universitat Catalana d'Estiu ha provocat al si del culturalisme una mena de miratge academista pancatalanista que s'ha concretitzat en un abandó progressiu dels problemes nord-catalans que eren al centre de la primera U. C. E. i una desafecció dels nord-catalans mateixos.

Erudició, culturalisme i academisme han estat, doncs, incapaços de desenvolupar, dins del quadre d'un sistema conceptual totalitzant, una teoria global. La cultura nord-catalana, redinamitzada per les generacions successives de la «renaixença rossellonesa» encara queda privada d'eines que li permetin d'aprehendre la totalitat social: és una «cultura sense centre», la cèl·lula psíquica esdevenint causa primera de la societat i de la història.

3.3. Encara una vegada, es tracta de tenir una visió dinàmica del fenomen. El moviment culturalista va prendre a la fi dels anys 60 una posició dominant i va, doncs, fer l'objecte d'uns estudis sincrònics, lligant la seua actuació social i la seua ideologia amb els problemes del moment de certes capes de la població nord-catalana, en particular la burgesia residual. Però després d'una evolució de dos o tres anys, les posicions tradicionals del culturalisme rossellonès —autonomia de la llengua, bilingüisme ideal, normativitat— han desaparegut; es proposa ara d'ensenyar dins un primer temps la llengua com es parla, el recurs a la noció de diglòssia, dins un enfocament conflictiu, s'ha desenvolupat i sobretot la situació de la llengua és quasibé sempre lligada d'una manera o d'una altra a la situació socioeconòmica del país. Aquest canvi brutal subratlla les limitacions d'una anàlisi sincrònica. Aquest apropament va ésser una reacció immediata a l'absència de tota investigació globalitzant i de tota teorització, i va donar respostes satisfactes a unes qüestions d'actualitat. De cara a una tradició històrica i filològica, dins un context intel·lectual marcat per l'estructuralisme, l'evacuació de la diacronia era inevitable; es tracta, doncs, ara d'ultrapassar ràpidament aquesta fase inicial de teorització que és només una mera reorganització de problemàtica teòrica.⁶

4. NORMALITZACIÓ I NORMATIVITZACIÓ

4.1. La introducció, dins el quadre de la Llei Deixonne (1951), de la llengua catalana com a subjecte opcional dins certs curricula educatius posava unes qüestions fonamentals que van ésser deixades de banda en favor d'una acció per l'aplicació integral i l'ampliació dels texts oficials.

⁶ Per a consagrar així una veritable ruptura epistemològica (vegeu, infra, 5.2.).

Nogensmenys, en moltes ocasions,⁷ havia aparegut el problema dins tota la seua gravetat: l'oposició entre la norma històrica (normes de l'Institut d'Estudis Catalans) —i també la varietat central— i els dialectes nord-catalans. Uns indicis donen a pensar que es podria evolucionar en direcció d'una nova situació diglòssica, amb una doble superposició: llengua A (francès) i llengua B (català sota qualsevol forma, sobretot dins les seues varietats septentrionals), més llengua Ba (català normatiu) i llengua Bb (dialectes nord-catalans).

4.2. És clar que la varietat Bb —com tota varietat/llengua baixa en situació diglòssica— no és única: hi ha diferències comarcals i, per ara, no existeix cap varietat estandard codificada i homogènia; ultra això, a l'interior d'una mateixa subvarietat, hi ha diferències d'un locutor a l'altre. De tal manera que es desenvolupa una mena de continuum entre Ba i Bb, com existeix al Quebec entre el francès estandard canadenc i el jòual (Chantefort, 1970).

Bb es distingeix per un cert nombre de trets més o menys específics que s'expliquen per tres factors:

- les condicions d'elaboració del català normatiu, amb una integració massa limitada de les varietats perifèriques.
- la conservació d'elements clàssics dins la varietat septentrional de cara a un procés latent de castellanització del català central (especialment amb el lèxic, dins el domini de la neologia).
- els contactes de llengües a Catalunya-Nord (català-occità i català-francès).

Però no es presenten encara, sobre el pla estrictament lingüístic, tots els esquemes típics de la diglòssia —com per exemple el procés de simplificació (cf. Ferguson, 1959, p. 333 «*There are always extensive differences between the grammatical structure of H and L... The grammatical structure of any given L variety is simpler than that of its corresponding H.*»).

De fet, el problema és sobretot d'ordre sociolingüístic. El català normatiu és rebutjat —com a «espanyol», com a «diferent», amb una assimilació al català central —malgrat l'existència quasibé general d'un bilingüisme de recepció—. No es pot analitzar aquí la qüestió vastíssima de l'origen i del funcionament d'aquest prejudici; voldriem només provar de posar en evidència unes potencialitats.

4.3. La introducció del català dins l'ensenyament, sobretot al nivell de l'escola primària, sobre la base del català normatiu podria provocar a mitjà termini, entre altres conseqüències:

- una consolidació de l'especialització de les funcions que establiria Bb com a llengua baixa de cara a Ba llengua alta.
- el desenvolupament del prestigi de Ba que pujaria al nivell del francès (llengua escolar - llengua normativitzada).
- la fi de tota producció literària en llengua Bb.
- una modificació fonamental del procés d'adquisició.
- el fracàs dels intents d'estandardització de Bb.

⁷ Les sessions (1973-74) del Seminari de Didàctica del Català del C.I.F.D.R.E.L. de la Universitat de Perpinyà, per exemple.

Sobretot, es provocaria així una acceleració del canvi lingüístic (*language shift*) en favor del francès a dintre de les capes populars majoritàriament catalanòfones (Bb).

Al contrari, la utilització, almenys al nivell de l'ensenyament elemental, de Bb es podria traduir en l'elevació del prestigi de Bb i la redinamització d'un procés d'adquisició, durant la socialització primària molt amenaçat per la francesització, que provocarien una recatalanització de les famílies. Evitant així tota frustració dels catalanòfons Bb (eliminació dels prejudicis) i amb l'ajuda d'una pedagogia interdialectal⁸ al segon nivell, es podria desenvolupar la tendència ja existent d'adaptar-se a l'interlocutor amb la supressió de mots i expressions que no serien compresos; a la fi, aquest fenomen podria donar naixença a una llengua mixta com el «*mikti*» grec.⁹

És clar que el problema té altres dimensions, especialment psicopedagògiques, polítiques i ideològiques, amb aspectes sovint contradictoris —com, per exemple, el contingut polític dubtós (provincialista) d'un aprofitament dialectal perfectament justificat sobre el pla psicopedagògic.

Existeix el perill de provocar per una normalització mal concebuda un efecte oposat al objectius de (re)catalanització, i els sociolingüistes tenen —directament i indirectament¹⁰— una responsabilitat de primera importància de cara a l'evolució d'aquesta situació.

5. LA SOCIOLINGÜÍSTICA NORD-CATALANA

5.1. No es pot encara parlar d'una veritable sociolingüística rossellonesa. La seva emergència es pot datar a la fi dels anys 1960 amb un primer intent d'anàlisi científica de la problemàtica lingüística nord-catalana, a partir de les nocions de «contacte de llengües» i d'«interferència», a dintre d'un nucli d'estudiants de tesina reciclats en lingüística general per a tenir una millor comprensió de llur medi, i introduïts així quasibé casualment alts treballs d'En Weinreich.¹¹ Caldrà fer un dia un estudi rigorós d'aquesta emergència com a part del despertament de la consciència catalana del Rosselló; mencionarem aquí només unes etapes importants: intent d'organitzar a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada una sessió de sociolingüística, contactes decisius amb En Lluís Aracil i la sociolingüística valenciana, l'ajut importantíssim d'En Robert Lafont, i la participació en la constitució del Grup Català de Sociolingüística. A poc a poc es va organitzant dins el quadre de la Universitat de Perpinyà un grup d'investigació especialitzat que hauria d'unificar recerques que es desenvolupen dins cinc marcs diferents:

— l'estudi del procés de francesització o del manteniment de la llengua catalana dins les diverses capes socials nord-catalanes.

⁸ Cf. Aracil, *Educació i sociolingüística*.

⁹ Ja són acusades certes persones d'utilitzar un català que «no existeix», no parlat per ningú (sembla que el cas més interessant sigui el «vassallenc»).

¹⁰ Vegeu, infra, 6.

¹¹ Essencialment, Weinreich, 1953.

- L'anàlisi de les reaccions contemporànies de lleialtat lingüística.
- les tendències diglòssiques a l'interior mateix de la llengua catalana.
- la planificació lingüística.
- la sociolingüística com a disciplina científica (o sociolingüística general).

5.2. Aquestes darreres preocupacions teòriques (Bernardó, 1974) són importants en la mesura que l'apropament taxinòmic domina encara aquest domini d'investigació. No sembla tanmateix possible d'induir rigorosament una teoria d'una acumulació d'observacions i d'experiències. La ciència moderna —des d'En Kepler— va capgirar la relació entre la teoria i l'observació per a elaborar models hipotètics i teories generals. És tracta doncs d'introduir dins el nostre domini aquesta concepció de la ciència com a elaboració de models teòrics (apropament hipotètico-deductiu). Això podria iniciar uns canvis radicals dins un discurs teòric que constitueix només una ruptura intraideològica. Car no es pot considerar que la sociolingüística en general ha produït un trencament epistemològic —trencament que hauria hagut de fer impossible els discursos ideològics anteriors. És aquí que es troba tota l'originalitat del conjunt de la sociolingüística catalana que reintegra la base socioeconòmica (relacions de producció), la ideologia (ideologies lingüístiques) i l'inconscient (frustracions, reaccions compensatòries, etc.); podria constituir l'emergència d'un nou paradigma (Kuhn, 1962) a la qual la sociolingüística nord-catalana assajaria d'aportar la seua contribució.

6. Nogensmenys, el problema central per als sociolingüistes rossellonesos és a hores d'ara la teorització de l'«efecte de desplaçament», d'aquest efecte de desplaçament sobre la diglòssia provocat per la producció d'un discurs teòric a propòsit de la diglòssia, a dintre d'aquesta mateixa diglòssia. És a dir que aquesta producció teòrica, com que es troba part per a la seua inserció geogràfica i sociològica de l'objecte que vol estudiar (la diglòssia), modifica pel fet mateix de la seua realització les característiques del seu objecte. Això suposaria doncs un examen, com a sociolingüistes, al nivell segon, que és el de la consciència reflexiva, de la nostra pràctica científica en sociolingüística a dintre del medi nord-català abans i durant la seua actuació, conjugat amb l'estudi de les conseqüències concretes de l'efecte de desplaçament que sembla seguir un cicle sociocultural (Moles, 1967) molt precís.

Domènec BERNARDÓ i Bernat RIEU

BIBLIOGRAFIA

- ARACIL, Lluís V.: *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle*. Nancy, C. E. U., 1965.
- ARACIL, Lluís V.: «A Valencian dilemma», *Identity*, 24, 1966, 12-29.

- ARACIL, Lluís V.: *Educació i sociolingüística*. València, 1974.
- BERNARDÓ, Domènec i RIEU, Bernat: «Conflit linguistique et revendications culturelles en Catalogne-Nord». *Les Temps Modernes*, août-septembre 1973, 302-332.
- BERNARDÓ, Domènec: «Problématique d'une recherche sur la diglossie: propositions de travail». *Cahier du Groupe de Recherche sur la Diglossie*, 1, été 1974, 1-6.
- BERNARDÓ, Domènec: «Appareil éducatif et langue autochtone: le cas du catalan». *Langue Française*, 25, février 1975, 37-61.
- CHANTEFORT, Pierre: *Diglossie au Québec: limites et tendances actuelles*. Québec, Presses de l'Université Laval, 1970.
- FERGUSON, Charles A.: «Diglossia». *Word*, 15, 1959, 325-340.
- KUHN, Thomas S.: *The structure of scientific revolutions*. Chicago, The University of Chicago Press, 1962.
- MOLES, Abraham A.: *Sociodynamique de la culture*. La Haye, Mouton, 1967.
- NINYOLES, Rafael Lluís: *Conflicte lingüístic valencià*. Barcelona, Ed. 62, 1969.
- WEINREICH, Uriel: *Languages in contact*. New York, 1953.